

ЗА ЛИТЕРАТУРНАТА РЕЦЕПЦИЯ

(Принципни положения на възприемането на произведения на чужда литература и конкретни наблюдения върху рецепцията на литературата на ГДР в България)

Веселин Ванорджиев

Съвременното марксистко сравнително литературознание има твърде обширен предмет на изучаване, който обхваща както конкретните национални особености на отделните литератури, така и литературните взаимодействия, които са специфична черта на нашата действителност, произтичаща от засиленото общуване между народите, от масовите преводи, от неимоверното разрастване по брой и тираж на средствата за масова информация, от изучаването на чужди езици и т. н. Гамата от изследвани проблеми обхваща литературните контакти и формите на взаимодействие между литературите, въпроси от психологията на творчеството и рецепцията на литературата от страна на читатели и критика, творческото общуване между писатели и творци и проучването на общи сюжети и мотиви, издирване на обусловеността на литературните взаимодействия — исторически, социологически и психологически предпоставки. Всеки от споменатите проблеми не е прост, еднопланов, а многопластов комплекс от много компоненти и различни аспекти. Специфичен проблем на сравнителното литературознание е проникването (усвояване, възприемане, рецепция) на литературата на една страна в друга.

Това е закономерен процес, който се отличава с многообразие на форми и изходни точки. Неговата сложност произтича както от широката гама от явления, които културната обмяна в настоящата епоха обхваща, така и от факта на непримирима борба на идеологическия фронт. Към процеса на рецепцията на една литература ние причисляваме преводите на различни литературни произведения и тяхната интерпретация от страна на литературната критика, контактни връзки между литературите, вкл. личните контакти на авторите със съответната страна и нейни представители, явления от типологично естество, влиянието на литературата на едната страна върху тази от другата, тенденциите на развитие на съответната литература, изборът на определена тематика от страна на издателствата и т. н.

Взаимодействието на съвременните литератури не протича в затворена сфера като междулитературен обмен на художествени ценности. Този процес се осъществява по различни начини, докосвайки много страни на обществения живот. Особеностите на епохата — стремежът на народите към мирно съвместно съществуване и непримиримата идеологическа борба — дават също своето отражение върху сферата на културата и изкуствата. Съвременният международен живот в областта на литературата протича като остро сътъкновение на противо-

положни идейни и естетически позиции и същевременно допринася за сближението на социално и духовно сродни възгледи и методи. Поради това необходимо условие за сравнителното изследване на две литератури е да се вземат под внимание изходните позиции, базата, корените на всяка литература и насоките на нейното развитие.

Един от пътищата на това взаимодействие е проникването на литературата на една страна в друга, възприемането ѝ от страна на читатели и критика, връзките ѝ с творци от възприемащата страна. Често пъти читателите в чуждата страна обръщат внимание на такива подробности, особености и страни на едно преведено произведение, които са убягнали на читателя в собствената страна. В литературознанието се цитира мнението на Лион Фойхтвангер, че художествените произведения се възприемат зад граница не така, както в страната, където са били създадени. Немският читател сигурно по-добре ще схване тънкостите в романите на Хайнрих Ман „Верноподаникът“ и „Учителят Унрат“, но общия облик и картина на Германия по време на описаната епоха по-лесно ще доловят читатели, които не са немци — за това свидетелствуват многобройни рецензии в чужди страни. Дребни подробности в книгите на Горки не привличат вниманието на руския читател, но придобиват особен смисъл в съзнанието на чужденеца при изграждане на представите му за Русия. И докато някои от книгите на Марк Твен са детска литература за американците, за чуждия читател те са образец на хумор и сатира от световен мащаб. Ето защо Фойхтвангер смята, че чуждата литература показва на читателя какво го отличава от хората в други страни, но именно тя му позволява да схване и какво го обединява с тях. В този смисъл трябва да се разбират думите на Алексей Толстой за отговорността на писателите пред читатели и от други страни, защото днес художественото произведение се възприема не от тесен кръг ценители, не от десетки хиляди любители на литературата, а от милиони читатели, незнаещи снизхождение и пощада. А Горки разглежда взаимовръзките и взаимодействието между литературите като проява на една от най-важните закономерности в развитието на световната литература.

Проблемът за рецепцията на литературата на една страна в друга и взаимодействието между отделните национални литератури беше осветлен в значителна степен от съветското литературознание още през 60-те години.¹ Съвременното марксистко литературознание разглежда всяка национална литература в тясна връзка с нейните специфични качества и особености. То се съобразява с различията и приликите както в историческото развитие на съответните нации, така и в идейно-естетическите тенденции на културно развитие на всеки народ.

Още Маркс и Енгелс разглеждат междунационалните връзки при създаването на социалистически литератури в рамките на световния исторически процес, в който всяка нация може и е длъжна да се учи от другите. А в духовната близост на литературите, свързани с развитието на работническото движение и неговата идеология, те виждат проява на общите тенденции на историческото развитие. Така трябва да се разбира и мисълта на Ленин, че революционният пролетариат трябва да създаде своя интернационална култура, като истински интернационални по своето значение са онези произведения, които са свързани най-дълбоко с коренните потребности на националното развитие на народите. Подобен подход позволява най-добре да се оценят значението и ролята на отделните национални литератури, както и да се разкрият корените на взаимоотношенията и

¹ Н. И. Конрад. Взаимосвязи и взаимодействие национальных литератур. М., 1961; И. Г. Неупокоева. Проблемы взаимодействия современных литератур. М., 1963; срв. също многобройните трудове на В. М. Жирмунски, Д. С. Лихачов, М. Б. Храпченко, Р. М. Самарин, Д. Ф. Марков и др.

характерът на въздействието на една литература върху друга. Ето защо в настоящото изложение ние вземаме под внимание характерните особености на развитието на ГДР и нейната литература и сме на мнение, че само по този начин може правдиво и актуално да се разкрие процесът на възприемане на литературата на ГДР в България. Същевременно ние отчитаме факта, че днес подобното развитие на страните от социалистическата общност и многостранните връзки между тях правят паралелни линиите на развитие на националните им литератури.

Марксисткото сравнително литературознание различава между спецификата на типологическите аналогии на единния литературен процес, от една страна, и на непосредствените контакти между литературите, от друга страна, които се намират в диалектическо единство едни спрямо други. Изходна точка на нашето изложение е схващането на съветския учен Д. Ф. Марков, че проблемът за литературните аналогии се преплита с проблема за литературните връзки и влияния, т. е. историко-типологическите тенденции на две сравнявани литератури не бива да се разглеждат откъснато от непосредствените контакти помежду им.²

Рецепцията на чужда литература показва много общи черти с рецепцията на едно литературно произведение въобще, защото и в двата случая се касае за „един сложен процес от комплексен характер, протичащ в психическа форма и обусловен от социални и индивидуални дадености“³. Поради тази причина при изграждането на нашата концепция изхождахме от общата дефиниция за рецепцията на литературни произведения като процес на естетическо изживяване и усвояване. Рецепцията не е просто пасивно консумиране на художествени ценности, а предполага творческо отношение към обществената действителност, известно образование, общи и художествени познания, както и опитности, които предразполагат към сравнение. Това е свободна и същевременно концентрирана рационално-емоционална дейност, „едно интензивно присъствие“⁴.

Поради това, че усвояването на едно художествено произведение включва в своята същност наред с индивидуалните също и обществени, социални моменти, всяка индивидуална рецепция е същевременно и обществено обусловена. Всяка среща с литературно или друго произведение на изкуствата е акт на обществена комуникация, защото възприемащите дадено художествено произведение свързват съзнателно и несъзнателно естетическо преживяното със собствените социални изходни позиции и поведение. Тази дейност обхваща личната и обществената размяна на впечатления по отношение на художествени творби или други явления в областта на изкуството. По такъв начин рецепцията на художественото произведение е неразривно свързана с процеса на обществено въздействие на изкуството, представлява част от него и, може да се каже, набелязва неговото начало, откъдето чрез обществената комуникация е възможно да се постигне обратно въздействие върху самите творци.

Формите на проявление на комуникацията в областта на изкуството са многобройни, но могат да се сведат до няколко основни. Все още не всички от тях са привлечени за оценка на рецепцията на дадена чужда литература. Така например от зрителното поле на изследователя са изключени разговорите и дискусиите в рамките както на малки социални групи (семейство, приятелски или колегиален кръг), така и на по-големи социални групи, като например трудовия колектив. За обхващане мнението на споменатите социални групи са необходими специални социологически изследвания, включващи анкети, разговори, обработка на резултатите и др., каквито досега в съответната област не са правени. Ето защо

² Д. Ф. Марков. Генезис социалистического реализма. М., 1970, с. 241, цит. по И л и я К о н е в. Литературни взаимоотношения и литературен процес. С., 1974, с. 14.

³ W. B ü t t o w, W. S c h o l z. Zur Rezeption literarischer Werke, Deutschunterricht, 12/1971, с. 660.

⁴ М. Н е ч к и н а. Функция художественного образа в историческом процессе. М., 1968, с. 77.

в нашата работа ние наблюдаваме особено на друга форма на комуникация в областта на изкуството и литературата, а именно широката дейност на средствата за масова информация и на литературната критика. Тази форма на комуникация включва в себе си както личното, така и колективното мнение, има характер на обществена дискусия и може до известна степен да компенсира липсата на свещения от сферата на малките социални групи.

През последните 20—30 години средствата за масова информация придобиха значение на извънредно важен фактор за общуване между хората, особено в социалния процес на комуникация между творци и публика. В съвременното общество социалистическата преса, радио и телевизия се превърнаха в посредник между двете крайни звена на комуникационния процес — творчески личности в широк смисъл на думата и читатели, зрители и слушатели. А литературната критика чрез средствата за масова информация изпълнява конкретна опосредствуваша роля между общество и литература.

Предимствата на тази форма на комуникация са несъмнени. На първо място, чрез нея обществото получава информация както за отделни произведения на изкуството и литературата, така и за процеси и тенденции на развитие в тази област. На второ място, чрез социалистическата преса и литературна критика се установява контакт с всички участници в процеса на общуване, които познават или ще се запознаят с обекта, като при това им се дава възможност да участвуват със собствено мнение или дискусия. На трето място, литературната критика е тясно свързана с литературознанието и изкуствоведството, което ѝ гарантира научни критерии при информирането, оценката или дискусията.⁵

Посочените качества на средствата за масова информация и по-специално на литературната критика въздействуват силно при изграждане на мнения и убеждения у широката публика и допринасят за обсъждане в обществото и възприемане на дадено художествено произведение, било то на собствената или на чуждата литература или изкуство.

Вече уточнихме, че при рецепцията на творби от чужда литература важат някои принципи положения, които са валидни при възприемането и усвояването на художествени произведения въобще. Така и в нашия случай е валидно марксистското схващане, че социално-икономическата структура на обществото определя функцията на изкуството и литературата, а оттук и тяхното възприемане от публиката. Тази структура фиксира материалните и идейните условия за създаването, разпространението и възприемането на произведенията на изкуствата, определя в полза на кои или срещу кои обществени отношения са насочени те и по този начин предопределя в значителна степен и самия процес на рецепция.

Друг общовалиден принцип е, че една единствена творба не е в състояние основно да промени лично отношение или дълбоко убеждение. Само актуални и продължителни, непосредствени и силни въздействия предизвикват промени в съзнанието на възприемащия, и то в непосредствена зависимост от неговите духовни и практически възгледи, от неговото социално поведение и намерение, от неговите интереси, темперамент и вътрешна нагласа. Едва сборът от отделните влияния и тяхното взаимодействие със социално-икономическите и идеологическите фактори поражда истинското влияние от страна на отделните произведения на изкуството.

Като трето значимо правило при възприемането на произведения на изкуствата и литературата бихме посочили връзката на възприемащите с обществения живот, техните контакти с обществото и природата, размяната на мнения

⁵ Тези принципи положения са изложени във *Funktion und Wirkung, Soziologische Untersuchungen zur Literatur und Kunst*, Berlin, 1978, с. 435—448.

в трудовия колектив, семейството или приятелския кръг, не на последно място влиянието на средствата за масова информация, които служат на обществената комуникация в областта на изкуствата.

Настоящото изложение представлява опит да обобщи конкретните наблюдения върху рецепцията на литературата на ГДР в България в рамките на една от основните тенденции на съвременното марксистко сравнително литературознание: да се обхванат разнородни прояви на дву- и многостранните литературни отношения през различни етапи на тяхното развитие, като при това по-пълно се разкрият генетически и типологически аналогии или различия в съответствие с националните и историческите особености. В процеса на работа съблюдавахме следните три аспекта, които, макар и отделно формулирани, не са изолирани, а се явяват взаимно обуславящи и допълващи се страни на едно и също явление:

1. Тенденциите на развитие на литературата на ГДР, т. е. характерните особености на литературата пред вид на общественото развитие и националната специфика на ГДР.

2. „Външната“ страна на рецепцията: статистика на преведени и издадени книги, кои автори най-често се превеждат, кои книги най-много се търсят.

3. „Същинската“ рецепция на литературата на ГДР в България: възприемане от страна на читателите, въздействие върху българската литература, типологични аналогии между двете литератури, отзвук от страна на литературната критика, контакти на автори с България, с български писатели и общественици и др.

Досега са били публикувани студии и статии, които третираят рецепцията само на отделни немски писатели в България. На първо място това са класиците Гьоте и Хайне. Така с Гьоте в България са се занимавали П. П. Славейков, Боян Пенев, Тодор Боров, а възприемането на Хайне от българския читател разглеждават П. П. Славейков, Л. Драмалиева-Коджейкова, Е. Стайчева и др. За съжаление повечето от тези изследвания са твърде стари и отразяват процеси и явления от един сравнително далечен период. Ново задълбочено и модерно изследване написа Стефан Станчев на тема „Гьоте в България“.

Що се отнася до съвременната литература на немски език и особено тази на ГДР, досега съществува само една статия от нас, разглеждаща рецепцията на литературата на ГДР в България. Далеч по-големи успехи отбеляза в тази област славистиката в България при изследването рецепцията на руската, съветската и украинската литература в България. Тук заслужава да се споменат трудовете на Велчо Велчев, Симеон Русакиев, Лиляна Минкова и др. По отношение на сравнителното изучаване на славянските литератури заслужават особено внимание фундаменталните трудове на Д. Марков, Е. Георгиев, И. Конев и др.

Да се спрем най-напред на „външната“ страна на рецепцията на литературата на ГДР в България. Статистическите данни сочат, че през периода от 1950 до 1978 г. вкл. в България са били преведени и издадени 150 книги от ГДР, в чийто брой влизат романи, повести, новели, разкази, стихове, сборници художествена литература, детска литература и пиеси. Една съпоставка показва, че за този период в издателство „Народна култура“ са били издадени 57 заглавия от ГДР срещу 31 произведения на прогресивни автори от ГФР, Австрия и Швейцария и 30 творби на класиците—Гьоте, Шилер, Хайне, Щорм, Фонтане, Т. Ман и др. Тези данни показват предимството, с което литературата на ГДР се ползува в сравнение с останалата художествена литература на немски език. Кои са обективните предпоставки, които обуславят тази статистическа картина и които биха ни дали ключа и към т. нар. от нас „същинската“ рецепция?

На първо място трябва да споменем, че ГДР и НРБ са членки на социалистическата общност. Еднаквият обществен строй, еднаквите тенденции на раз-

вие, еднаквите или близки програми за изграждане на социалистическото общество създадоха, създават и сега предпоставки за допирни точки и връзки между литературите на двете страни. Тъй като след Втората световна война двете страни поеха еднакъв път на развитие, естествено пред литературите им се поставиха еднакви задачи. „Еднакви“ тук трябва да се разбира като „близки по принцип“, като не се пренебрегват характерните особености на всяка отделна страна в географската, икономическата и обществено-политическата област. Самият факт, че литературните творци в двете страни трябваше да изминат еднакви по съдържание етапи — да разкрият чрез социалистическия реализъм прехода от капитализъм към социализъм, изграждането на основите на социалистическия строй, процесите и конфликтите в новото общество — направи възможно литературата на едната страна да бъде търсена, четена и разбираана в другата страна и обратно.

Друга важна предпоставка откриваме във факта, че литературата в ГДР не се създава само за читателите в тази страна, а се търси значимост в международен мащаб. „Немската социалистическа национална култура се развива като част от културата на световната социалистическа система... Проникната от духа на социалистическия интернационализъм, тя се свързва все по-тясно с културата на народите на Съветския съюз и целия социалистически лагер“ (Програма на ГЕСП, 1963 г.). Така поставената задача намери практическо осъществяване в литературата на ГДР. „Силното чувство на международна общност на всички трудещи се обхваща като непрекъснато появяваща се тема всички литературни жанрове, например творчеството на Ана Зегерс и други известни писатели, лириката и документалистиката, детската и забавната литература.“⁶

Тези позиции на литературата на ГДР съответствуват на културната политика на НРБ, насочена също към взаимни връзки със световната култура и преди всичко със социалистическата култура. „Световната социалистическа култура има голямо и неопенимо значение за нас и то ще нараства още повече в нашата бъдеща работа.“⁷

Както в ГДР, така и в НРБ в центъра на всички икономически и обществени проблеми стои човекът — творец на новото, който е и основна тема на литературата. Оттук произтича и задачата, стояща пред всички дейци на културата в ГДР — „да съдействуват за възпитанието на нови, окрилени от прогресивен дух, изпълнени от патоса на труда хора... а трудовият човек трябва да се постави в центъра на нашата работа по културата“⁸. В социалистическа България тази позиция също обуславя една от основните задачи на културата, литературата, изкуствата. „Повече между народа, по-близко до живота — от това най-много се нуждаят сега нашите културни дейци, нашите писатели, нашите художници...“⁹

Изследването на корените на рецепцията на литературата на ГДР в България дава известни указания и ключ към въздействието въобще на немската литература върху българската читателска публика, общественост, интелигенция и творци. Ако разгледаме литературата на ГДР само от момента на създаване на първата в света демократична немска държава, ще се натъкнем на конкретни трудности поради факта, че един период от 30 години е твърде къс, за да се проследи въздействието на една национална литература в чужда страна. Подобна из-

⁶ Elisabeth Simons. Internationalismus — ein Grundzug unserer Literatur. — Neu-
es Deutschland, 23. IV. 1971.

⁷ Тодор Живков. За литературата, изкуството, културата. С., 1972, с. 18. Реч на
заключителното заседание на Първия конгрес на българската култура (20. V. 1967).

⁸ Alexander Abusch. Literatur im Zeitalter des Sozialismus. Berlin und
Weimar, 1967, с. 575.

⁹ Тодор Живков. За литературата, изкуството, културата. С., 1972, с. 23. Реч пред
събранието на Съюза на българските писатели на 8. IV. 1958 г.

ходна точка би стеснила много нашия кръгзор и би нарушила обективността на нашите изводи. Ние сме съвременници на повечето автори на ГДР, особено на младите, поради което едно дистанциране като предпоставка за детайлно изследване на рецепцията не съществува. Тази дистанция е налице например при произведения на немската литература от XIX в. Само до известна степен това обстоятелство се компенсира от характерните особености на епохата: оживен културен обмен, разширяване на връзките между отделните страни и особено между народите от социалистическата общност, в случая между ГДР и НРБ.

За да постигнем обективност и пълнота на изследванията си, ние избрахме диалектическия принцип на развитие за изходен пункт, т. е. за начало на литературата на ГДР взехме не самия ден 7 октомври 1949 г. (деня на обявяване на ГДР), а най-ранните наченки на социалистическата литература в Германия през 20-те години на нашия век. Литературната история доказва, че социалистическата немска литература се появи и утвърди още по времето на капиталистическа Германия: това е периодът на младите години на бъдещите класици на литературата на ГДР — Бехер, Брехт, Зегерс, Вайнерт, Рен и Волф. Ярка изява на прогресивното начало в литературата тогава бе създаването на първата социалистическа организация на немските писатели — Съюза на пролетарско-революционните писатели в Германия (1928) и издаването на литературното списание „Линкскурфе“ (1929). Потвърждение на правотата на нашия избор ни даде и VIII конгрес на писателите на ГДР през май 1978 г., на който наследството на по-старата генерация социалистически писатели бе определено като „извор“ на съвременната литература на ГДР.

Много трудно може да се датират и първите връзки на немската социалистическа литература и нейните творци с България. За примерен начален пункт ние приемаме контактите и съвместната работа на Бертолт Брехт със Златан Дудов. През есента на 1929 г. младият българин, който следва в Берлин театроведение и се интересува активно от филмово изкуство, се среща за пръв път с Брехт, за да му разкаже за своя престой в Москва и театралния живот там. По-късно Златан Дудов си спомня:

„След няколко минути започнахме интересен и необикновено продуктивен разговор на професионални теми. Аз му изложих своите възгледи и бях много учуден, когато към края на разговора ми започнах да се усещам горд привърженик на неговите. Той се заинтересува от мен и моята работа, а когато четири часа по-късно напуснах квартирата му, той ми предложи да работим заедно.“¹⁰

Тази среща слага наистина началото на плодотворна съвместна работа. Златан Дудов става асистент-режисьор и съавтор на Брехт в театъра на Шифбауердам. Сътрудничеството продължава няколко години и достига своята най-висока точка в съвместната работа по филма „Куле Вампе“. Идеята принадлежи на Дудов, който предлага сюжет, третиращ актуални проблеми на икономическата криза в Германия: безработица, социална несправедливост, активизиране на работническата класа. Брехт възприема предположението и тримата с поета Отвалд написват сценария, а през 1932 г. се снима и самият филм с режисьор Златан Дудов. Тази ярка пролетарска творба бележи нов успех на социалистическата литература, а на Дудов се пада заслугата да стане основоположник на социалистическото германско филмово изкуство. Започналата плодотворна съвместна работа между Дудов и Брехт се прекратява през 1935 г., когато Брехт е принуден да емигрира след завземане на властта от фашистите.

Фактите показват интересно съпадение: докато в Германия Брехт и Дудов установяват първи контакти, в България се играе за пръв път пиеса на Брехт. През есента на 1929 г. Петър К. Стойчев, бивш директор на Народния театър,

¹⁰ Пътуване през един живот. — Народна култура, 3. II. 1978 г.

основава собствен театър в залата на кино „Роял“ в София, на сцената на който режисьорът Николай Фол още същата година поставя „Опера за три гроша“ на Брехт.

Условията в тогавашна България не позволяват на сцената да се задържи пиесата на прогресивния немски писател. След две години обаче българският зритель има възможност да се запознае с творчеството на друг немски драматург, който по-късно формулира изискването изкуството да служи като оръжие в класовата борба. През април 1931 г. група млади артисти поставят в „Свободния театър“ пиесата на Фридрих Волф „Цианкалий“. Българската прогресивна критика незабавно откликва на това събитие. Арманд Барух помества рецензия във в. „РЛФ“, в която качествява „Цианкалий“ като „първата пролетарска пиеса, играна в София от 8 години насам“ (след събитията през 1923 г.), като „първия проблясък сред реакционното фашизирано изкуство“. Положителна оценка се дава в рецензията и на автора на пиесата:

„Волф е един от първите пролетарски драматурзи на съвременна Европа с голям драматургично-сценичен похват. Темите му са революционно-агитационни, вълнуващи пролетариата в еднородните му борби.“¹¹

Тази оценка обяснява защо пиесата, след като е играна и в някои други градове, е забранена. Но представленията не отиват напразно. Те характеризират първите стъпки на театъра от нов тип, поради което по-късно Любомир Огнянов ще определи постановката на „Цианкалий“ като „една от първите прояви на зараждащия се тогава борчески пролетарски театър“¹² в България.

Във връзката на Волф с България откриваме също интересно съвпадение. През годината на постановката на „Цианкалий“ (1931) българската германистка д-р Люба Драмалиева-Коджейкова се запознава на един светски кораб с Фридрих Волф при връщането му от СССР. В разговорите, в които участва и съветският писател Константин Федин, се засягат редица въпроси за мястото на писателя в живота. През 1933 г. един разговор е публикуван в „РЛФ“ като интервю с Фр. Волф. А след войната д-р Драмалиева подновява контактите с Волф и като преподавателка в Софийския университет води с него кореспонденция по въпроси на новата литература.

Като особено важен аспект от въздействащата сила на литературата на ГДР в България трябва да се разглежда връзката на някои немски социалистически писатели с дееца на международното работническо движение Г. Димитров и съответно отразяването на героичното му държане пред фашисткия съд през 1933 г., както и художественото пресъздаване на неговия образ на борец-комунист. Този факт създаде много съществени предпоставки тези произведения, посветени на великия син на българския народ, да се възприемат с повишен интерес в родната му страна и да окажат силно въздействие при навлизането на литературата на ГДР в България. Същевременно творбите, засягащи Лайпцигския процес и образа на Г. Димитров, свидетелствуват не само за взаимодействията между творците и определени обществени представители на другата страна; те са доказателство и за интернационализма на социалистическата немска литература, защото изразяват преди всичко подкрепа и солидарност с един от ръководителите на борбите на световния пролетариат. Особена заслуга за изследването на мястото на Г. Димитров в немската литература има Стефан Станчев с труда си „Лайпцигският процес и образът на Г. Димитров в немската литература“ (1966).

Първ откликва на героичното държане на Г. Димитров и на обаянието му като пролетарски ръководител Бертолт Брехт още по време на Лайпцигския

¹¹ РЛФ, бр. 45, 22. IV. 1931 г.

¹² Любомир Огнянов, Фридрих Волф. — Литературен фронт, бр. 41, 8. X. 1953 г.

процес. Писателят, който по онова време е вече утвърден творец на социалистическия реализъм, посвещава на Г. Димитров две стихотворения — „Димитров“ и „Адрес до другаря Димитров, когато се бореше в Лайпциг пред фашисткия съд“. Първото стихотворение, което може да се разглежда като подготовка, вариант на второто, бе открито за българския читател много късно, преведено и публикувано едва през 1977 г.¹³ Второто стихотворение, в което гласът на Димитров е идентифициран с „гласа на комунизма“, е познато на българската читателска публика от 1956 г.¹⁴

На Димитров посвещава две стихотворения и пролетарският поет Ерих Вайнерт, който наред с мъжествената борба на революционера в „Един за всички — всички за един“ отдава нужното внимание на освобождаването на Г. Димитров в стихотворението, озаглавено също „Димитров“. И двете стихотворения са породени от чувството на възторг от подвига и силата на Димитров и са упражнили въздействаща сила през фашистката диктатура. Смъртта на Димитров кара поста Стефан Херmlin да напише като израз на любовта и признателността си стихотворението „Гласът на Димитров“ (1949).

Прозачните произведения на немските социалистически писатели, в които са вилетени и образът, и подвигът на Димитров, се отличават със задълбоченост и реалистично пресъздаване на историческата истина. И докато Ян Петерсен в романа си „Нашата улица“ (1952) бегло и епизодично изобразява въздействието на мъжественото държане на Димитров пред фашисткия съд, още през 1936 г. писателят-антифашист Лудвиг Рен в романа „Пред велики преломи“ включва в сюжетната линия революционната борба на пролетарските вождове Ерих Телман и Георги Димитров и влиянието на тяхното държане върху духа на затворниците в Третия райх и на антифашистите, борещи се във от затворите.

Немски социалистически писател, който лично е познавал Г. Димитров от престоя си в Москва и който е бил изпълнен с любов и възторг към човека и комуниста Димитров, е Вили Бредел. В романа си „Твоят непознат брат“ (1955) Бредел показва непосредствената връзка на борбата на Димитров срещу фашизма и нелегалната дейност на немските антифашисти. Според Стефан Станчев в романа „Внуците“ (1953) — последната част на трилогията „Роднини и познати“ — Вили Бредел е успял най-сполучливо от всички немски писатели-белетристи да „изобрази въздействието на Г. Димитров върху немските антифашисти. Той правилно свързва мироведното развитие и политическата дейност на своите герои. . . с едно такова важно събитие като Лайпцигския процес и една такава борческа личност като Г. Димитров.“

На личността на Г. Димитров и въздействието му върху идейното и личното развитие на германската младеж обръща внимание Хелмут Хауптман в сборник разкази за живота на Г. Димитров „Невидимият с червената шапка“ (1958) и в автобиографичния роман „Семейният кръг“ (1964). Лични срещи с Димитров в Москва след освобождаването му от фашисткия затвор описва в своя също автобиографичен роман Инге фон Вангенхайм „По широко поле. Спомени на една млада жена“ (1954).

Картината на тази идейна и професионална ангажираност на немските социалистически писатели преди войната и на писателите на ГДР спрямо съдбата и образа на един от най-видните ръководители на международното работническо и комунистическо движение ще бъде непълна, ако не споменем единствената драма в съвременната немска драматургия, която почива на материали от Лайпцигския процес — „Дяволският кръг“ на Хедвиг Цинер. А историческият роман „Лъженерон“ (1936) на критическия реалист и хуманист Лион Фойхтвангер може ус-

¹³ Работническо дело, 18. XI. 1977 г., прев. Димитър Дублев.

¹⁴ Септември, IX, 1956, кн. 10, с. 128—129, прев. Димитър Статков.

ловно да се приеме като алюзия за Лайпцигския процес и налагането на фашизма в Германия.

Изброените дотук факти свидетелствуват, че събитията през 1933 г., свързани с борбата на Г. Димитров, са били необходим и важен етап в развитието на немската социалистическа литература при пресъздаването на политическата действителност в Германия. Оттук произтичат и конкретните връзки на тази литература с родината на героя и се обяснява въздействието, което тези произведения са имали и имат в България. Не би могло да се желае друга по-подходяща атмосфера за навлизане и възприемане на литературата на ГДР в България от тази, създадена чрез споменатите произведения.

Върху творчеството на немските социалистически писатели се играли без съмнение голяма роля и личните контакти с Г. Димитров. След Лайпцигския процес група писатели, между които Бехер, Бредел, Ерпенбек, Волф и Вайнерт, се обръщат с писмо до Димитров в знак на уважение и възхищение пред неговия подвиг.¹⁵ Немските социалистически писатели държат на мнението и съветите на Димитров по отношение на литературата и изкуството. В писмо от 12 март 1935 г. Йоханес Бехер информира Димитров за творческите постижения и планове на Вили Бредел, Ана Зегерс, Бодо Узе и други писатели, като подчертава необходимостта от тесни връзки между социалистическата литература и партията за постигане на общите цели.¹⁶ През 1936 г. Фридрих Волф се обръща към Димитров с молба за съвет при написването на драмата „Троянският кон“ по отношение на образите на героите, които да служат като пример и в борбата през настоящата епоха.¹⁷ А едно писмо на Вили Бредел от 23 март 1942 г. до Г. Димитров разкрива съвместната работа на немските социалистически писатели-емигранти в СССР с Димитров. Повод е издаването на антифашистка белетристична литература на немски език по конкретен план на Бехер и Бредел при подкрепата и съдействието на Димитров.¹⁸

Непосредствените контакти на Г. Димитров с прогресивната немска културна общественост и със социалистическите писатели са резултат преди всичко на активната пропагандаторска, организационна и партийна дейност на пролетарския ръководител. Времето, което той прекарва в Германия като емигрант, е в същност период на най-активно участие в борбата на германската работническа класа срещу настъплението на фашизма.

Вниманието на немските социалистически писатели се привлича не само от величавата и обаятелна фигура на пролетарския вожд Димитров. Актуални събития от най-новата история на българския народ също ги ангажират и карат да откликват. За нас българите е особено ценна една от най-ранните творби на Ана Зегерс, романът ѝ „Спътници“ (възникнал и публикуван през 1932 г.). Известно е, че през студентските си години писателката участва в революционни студентски кръжоци и борби, сред които се запознава с политически емигранти, жертви на фашисткия терор, от Италия, Полша, България и други страни. Сдъбата им и преживяното от тях оставят следи у младата писателка и намират художествена изява в романа ѝ „Спътници“, в който наред с другите сюжетни линии реалистично е обрисувана борбата на нашия народ по време и след Септемврийското въстание от 1923 г. С много топлота и достоверност писателката разкрива образа на българския революционер по време на първото в света антифашистко въстание.

¹⁵ ЦПА, С., ф. 146, л. 10—11, цит. по Dobrin Mičev, Georgi Dimitroff und die deutsche Literatur. Probleme der Bulgaristik, Teil I. Karl-Marx-Universität, Leipzig, 1976, S. 66—86.

¹⁶ ЦПА, С., ф. 146, л. 1—6, цит. по Добрин Мичев.

¹⁷ Г. Димитров. За литературата, изкуството и културата. С., 1971, с. 301—302, писмо на Фр. Волф, от 4. II. 1936 г.

¹⁸ Г. Димитров. За литературата, изкуството и културата. С., 1971, с. 306—307.

Своего отношение към България и българския народ Ана Зегерс изразява директно през 1948 г. в предговор към едно от изданията на романа:

„Какви хора може да даде българският народ, на това ни научи междувременно Г. Димитров, който по време на процеса в Лайпциг показа как трябва да се противопоставяме на хитлеристите... Малцина знаят, че измежду всички окупирани от хитлеристите страни България беше единствената, която чрез смелост не позволи на Хитлер да ѝ наложи гето.“

Същинското навлизане на литературата на немските социалистически писатели в България, както и на създадената в 1949 г. ГДР, започва, разбира се, в годините след войната. На първо място тук трябва да се посочи активната дейност на преводачи и издателства, които за кратко време публикуват най-същественото, създадено от творците на ГДР и от прогресивните немски писатели преди или по време на войната. Непосредствено с това се появяват първите рецензии, отзиви и бележки на литературната критика, литературоведи насочват вниманието си към произведения и писатели. Не е възможно да се опише накратко този процес, обхващащ стотици заглавия, рецензии, студии, изследвания на отделни проблеми, театрални постановки и т. н. Като илюстрация на процеса на усвояване творчеството на един писател на ГДР в България бихме се спрели на рецепцията на Бертолт Брехт от страна на публиката, читатели, литературна и театрална критика и литературоведи в България.

Вече споменахме някои предпоставки, подготвящи и подпомагащи възприемането на Брехт от българския читател: съвместната му работа с Дудов, стихотворенията му, посветени на Г. Димитров, първата постановка на неговата драма в България в края на 20-те години.

Лириката на Брехт стана известна на българския читател в началото и средата на 50-те години. По това време и по-късно бяха преведени някои от най-хубавите му политически стихотворения: 1956 г. — „Въпроси на един работник, който чете книги“, 1961 г. — „Легенда за мъртвия войник“, 1966 г. — дванадесет стихотворения в „Антология на немската поезия“.

Приблизително по същото време се появили във вестници и списания първите преводи на къси прозаични произведения на Брехт — новели и разкази. През 1975 г. излезе в български превод книгата „Календарни мъдрости“, която скоро претърпя второ издание. В послеслова преводачът на книгата Венцеслав Константинов подчертава, че за разлика от „календарната мъдрост“ от минали времена Брехт не се задоволява с моралистичната поанта, а разкрива социалната сърцевина на явленията, показва лостовете и механизмите на човешкото поведение, изважда на показ двигателите на човешката история. Константинов прави интересно сравнение на тази част от творчеството на Брехт с това на Джойс и Ъпдайк. Докато тези писатели представят съвременни събития с митологически подтекст, Брехт предпочита да разкаже за исторически събития, но със съвременен подтекст, като това му позволява да представи историята от марксистка гледна точка.

През 1956 г. за пръв път в сп. „Театър“ една статия на Любомир Огнянов-Ризор разкри новите качества на творчеството и особеностите на естетиката на Брехт. Една година по-късно театроведът проф. Атанас Натев също в сп. „Театър“ обхваща съществените черти на Брехтовата драматургия и тяхното конкретно присъствие в най-големите му драматургични произведения. Особено важна за популяризирането на Брехт в България бе статията на Любомир Огнянов-Ризор „Брехт на българска сцена и проблемът за новаторството“, в която той изказа мнение, че пиесите на Брехт несъмнено представляват нужно и полезно обогатяване на репертоарите на нашите театри и че те трябва да бъдат показани напълно по „брехтовски“, като се съчетае ново с традиция.

Принос към осветляване на театралните принципи на Брехт в България представлява и статията на Минко Николов „Естетиката на Брехт“, в която ав-

торът подчертава една особеност на Брехтовата теория: обект и критерий за теоретичните схващания, както и за новаторските му опити са самите зрители. Единствено заради тях Брехт се бори за коренни изменения в театралната практика. Същевременно М. Николов изтъква, че Брехт и неговите принципи не бива да се схващат като догма: различните национални театри могат да интерпретират пиесите му по начин, който съответствува на тяхната специфика.¹⁹ В друга статия, поместена в „Литературен фронт“ през 1968 г., Минко Николов причислява Брехт към класиците на XX в. наред с Шолохов, Фолкнер, Т. Ман и Сартър.

Българската публика получи възможност да се срещне с епичния театър на Брехт едва в края на 50-те години. През януари 1959 г. бе поставена за пръв път „Майка Кураж и нейните деца“, която откри началото на своеобразна „Брехтова вълна“ по сцените на българските театри. За периода 1959—1966 г. в България бяха играни всички значителни драматични произведения на Брехт: „Неудържимият възход на Артуро Хи“, „Виденията на Симона Машар“, „Страх и мизерия на Третия райх“, „Оръжието на г-жа Карар“, „Господин Пунтила и неговият слуга Мати“, „Опера за три гроша“, „Кавказкият тебеширен кръг“, „Дните на комуната“. Широк резонанс имаше и гостуването на „Берлинер ансамбъл“ в България през 1972 г. с постановки на „Животът на Галилей“ и „Кориолан“.

„Брехтовата вълна“ на българската театрална сцена в края на 50-те и началото на 60-те години намира обяснение и обосновка в повишения интерес на широката общественост към творчеството и естетическите позиции на Брехт. Решаващи предпоставки за това явление бяха създадени, от една страна, чрез превода на редица негови драматични произведения и теоретични съчинения, от друга — чрез дейността на литературната и театралната критика, която в този период особено активно се занимаваше с творчеството и новаторството на Брехт. По такъв начин количествените натрупвания под формата на информации, осветляване на специфични черти от творчеството и естетиката на Брехт прераснаха в качествени изменения, намерили израз в една активна рецепция на творчеството му посредством театър, книги и литературни и театроведски изследвания. Може да се твърди, че през този период въздействащата сила на Брехт достигна най-високата си точка.

Особени заслуги за рецепцията на Брехт в България се падат на Димитър Стоевски, който е превел най-много драматични произведения на писателя на български: „Виденията на Симона Машар“, „Майка Кураж и нейните деца“, „Животът на Галилей“ и др. На една двудневна сесия, посветена на Брехт в Дома на актьора в началото на 60-те години, той дава следната оценка на Брехт на неговите теоретични позиции и творческото му интерпретиране в България:

„Сам Брехт развенча много от своите теоретични постановки, които изпърво упорито поддържаше (по-точно казано: на нас те се струваха непоклатими като догми), сам стигна до компромис между „рационално“ и „емоционално“. Защото Брехт беше не само автор на пиесите, които и ние играем, не само теоретик на сценичното изкуство, но и режисор. Какво и кой тогава още трябва да налага на нашите режисьори да виждат в него някакъв фетиш? Защо все още се наблюдава известно колебание да поставят Брехтови пиеси, а като ги поставят — комай плахо да стесняват своята творческа свобода, за която няма и не може да има очертани граници? И не трябва ли да помним една мисъл на Станиславски, която рядко се цитира: „Законите на сцената още не са установени научно, макар че вече са изследвани в практиката. Ние нямаме граматика на сценичното изкуство“.

Нова, по-висша степен на усвояване на творчеството на Брехт може да се констатира в началото и средата на 60-те години, както и малко по-късно, в началото на 70-те години. Този период се характеризира предимно със задълбо-

¹⁹ М. Николов. Естетиката на Брехт. — В: Поглед върху съвременната чужда литература. С., 1968, с. 222—244.

ченото изследване на различни страни от живота и творчеството на Брехт, на преден план изпъкват теоретичните му постановки, неговите естетически възгледи и цялостното му творчество.

Театралните принципи на Брехт доизяснява за българския читател и зрител Атанас Натев чрез обширната си статия „Бертолт Брехт — закъснелият посетител на нашия театър“, в която се обявява срещу мнението, че интелектуалността в изкуството на Брехт застрашавала емоционалната свежест на художествените образи. Въз основа на конкретни примери от „Животът на Галилей“ и на изказвания на съветската театрална критика Натев доказва, че в театъра е възможно съжителстването на режисьорските принципи на Станиславски и Брехт.

За делото на Брехт се застъпва Атанас Натев и в международен мащаб. В своето открито писмо до известния английски литературен критик Мартин Еслин, който отказва да признае всякакъв успех на Брехт като пропагандатор на собствените си тези, той защитава Брехт, разкривайки, че това е един от най-видните представители на социалистическия реализъм, чието творчество е немислимо без собствената му вяра във възможността да се променят изкуството и светът в името на комунистическото бъдеще на човечеството.

През 1963 г. се появява задълбочено изследване на цялостното творчество на Брехт — „Брехт. Литературен портрет“. В него даровитият български литературен критик Минко Николов се занимава не само с чисто литературната страна на творчеството на големия писател, но посвещава отделни глави и на естетиката, и на драматургичните възгледи на Брехт. Книгата започва с думите: „Брехт е между големите имена на съвременното изкуство. Той е една от представителните фигури на социалистическия реализъм в световен мащаб.“ На страниците на пет глави Минко Николов изследва тънкости и детайли у Брехт и неговите концепции за изкуството, но същевременно прави верни сравнения, дълбоки обобщения. Така въз основа на анализа на петте най-значителни пиеси — „Животът на Галилей“, „Майка Кураж и нейните деца“, „Добрият човек от Сечуан“, „Господин Пунтила и неговият слуга Мати“ и „Кавказкият тебеширен кръг“ — Минко Николов стига до извода, че Брехт е намерил единението между Шекспир и Шилер, между „осъзнатия исторически смисъл“ и „шекспировската живост и действителност“, за което е мечтал Енгелс в писмата си до Ласал.

Характерно за оценката на М. Николов е, че той се обявява решително срещу канонизирането на Брехт и заключава, че неговото творчество е платформа за търсене и експеримент, че не всичко, създадено от Брехт, ще издржи проверката на времето, но без съмнение този писател ще участва в бъдещата комунистическа култура с най-мъдрите черти на своето дело. Книгата на Минко Николов остава единствената монография за писател на ГДР в България.

Към най-последователните изследователи на творчеството на Брехт принадлежи Надежда Дакова. Значителен принос в това отношение представляват две нейни студии. В първата от тях, озаглавена „Мотивът за добродетелите в творчеството на Бертолт Брехт“, тя изхожда от схващането, че представата на Брехт за света и човека се базира на неговото материалистическо тълкуване на света и живота, при което образът на човека винаги се побира в обществени рамки. Оттук следва и методът на Брехт да тълкува личността и моралното ѝ поведение в многостранно взаимоотношение с обществено-икономическите условия на околния свят. Никого Брехт не изхожда от никакви абстрактни морални норми и категории, а се спира на конкретните социални условия и класови отношения между героите си.

Авторката подчертава, че човекът у Брехт е хармонично единство на чувствени и духовни качества и функции. В този смисъл тя сравнява творчеството на Брехт с това на ранния Т. Ман. Докато Т. Ман посредством понятието за инстинктивност, първичност онагледява духовния и морален упадък на своя герой (Гу-

став фон Ашенбах в „Смърт във Венеция“), Брехт кара своя герой именно чрез инстинктивния стремеж към човечност да предусети същността на бъдещия човек („Добрият човек от Сечуан“).

Втората студия на Н. Дакова сравнява творчеството на Лесинг и Брехт по отношение на нравствената същност на човека. Макар че две столетия разделят двамата немски писатели, изследователката открива между тях дълбоко духовно родство. Хуманистичните мисли и идеи на Лесинг са отново формулирани и потвърдени от Брехт, но вече чрез нови исторически и научни опитности, от позициите на историческия материализъм. За Дакова нравственото поведение при Лесинг и Брехт е почти идентично с понятието за хуманност у двамата и в това тя открива потвърждение на тяхната духовна общност.

Задълбочените изследвания на М. Николов и Н. Дакова са най-значителното, което българската литературна критика и германисти са написали за Брехт. В областта на проучванията все още не може да се говори за изчерпателност, защото някои факти, документиращи връзките на Брехт с България, бяха открити едва преди десетина години, други се откриват сега. Така Димитър Дублев се натъкна случайно на стихотворението „Песента за розите от Шипченския проход“, писано около Първата световна война. Известно е, че Брехт по това време е понадал български политически емигранти и по една популярна тогава мелодия, която те често пеели, е написал стихотворението.²⁰

Към обекта на изследване на „същинската рецепция“ ние посочихме и типологични аналогии между две литератури. Според М. Храпченко обект на типологични изследвания са сходни, родствени явления в две литератури, техниките вътрешни взаимовръзки, независимо от това, дали между тях съществуват генетическа зависимост, преки или косвени творчески контакти и влияние. Сравняването на някои явления в литературите на ГДР и България дава основание за изводи, че са налице типологични аналогии в двете литератури. Боян Ничев открива и доказва съществуването на типологични паралели между творчеството на Брехт и Вапцаров. Според него между двамата автори съществува вътрешно сходство, обусловено от еднаквите идейно-естетически задачи, които епохата е поставила пред тези творци на социалистическия реализъм и при чието решаване те са стигнали до близки резултати: поезия и драматургия, които да привлекат масите към активно участие в историческия процес на обновяване на света. По този начин на епическия театър на Брехт съответствува драматическата лирика на Вапцаров. Единият преодолява и изменя класическата драматургична форма, другият — традиционните поетически изисквания. Целта и при двамата е една: да се превърнат зрители и читатели в активни и мислещи участници в борбата за истина и правда. И при двамата обектът са масите, широката публика, обикновените хора. Разбира се, конкретният начин, конкретните изразни средства са различни, характерни за всекиго от двамата.²¹

Типологични аналогии между писатели на ГДР и България открива и Дитмар Ендлер. Сюжетът на „Дърво без корени“ на Николай Хайтов се покрива напълно с художествения замисъл на Вернер Бройниг в един негов разказ — творческата дейност, трудът като предпоставка и условие за смисъл в живота и вътрешно удовлетворение. Еднаквата тематика е намерила различно проявление у двамата: чрез стоящия близо до природата човек от село у Хайтов и чрез всекидневното в един индустриален център у Бройниг. Ярко изразени типологични сходства намира Ендлер в големите цикли романи „Обикновени хора“ на Георги Кара-

²⁰ Материали по този повод и стихотворението са поместени в „Работническо дело“ 18. XI. 1977 г. и в „Литературен фронт“, 31. VIII. 1977 г.

²¹ Bojan Nichev. Typologische und kontaktologische Aspekte in den deutsch-bulgarischen literarischen Beziehungen der 20-er und 30-er Jahre des 20. Jhs. Probleme der Bulgaristik. Teil I. Karl-Marx-Universität, Leipzig, 1976, S. 87—97.

славов и „Роднини и познати“ на Вили Бредел, на които в центъра на действието е историята на семейства от края на XIX в. или съответно навечерието на Балканската война до времето на Втората световна война. Изводите, до които се стига в двете творби, са еднакви, различават се само по спецификата на съответната страна: необходимост от единство на работническата класа у Бредел и необходимост от съюз между работници и селяни у Караславов.

Интересни паралели се откриват в произведенията на Ана Зегерс „Мъртвите остават млади“ и на Димитър Димов „Тютюн“. И двата романа са ретроспективни на историята на двата народа от 1944—1945 г. и проследяват, макар и изхождайки от различна историческа обстановка, как съдбата на работническата класа се превръща в съдба на целия народ. Ендлер намира допирни точки също и у Камен Калчев и Ерик Нойц, у Хайтов и у Шритматер, Гуляшки и Брезан.²²

Без съмнение гореизложените констатиранни прилики и паралели са особено показателни за това, че двете literaturи са изминали еднакви или принципно близки пътища и етапи на развитие. Чрез това е създадена предпоставка за позадълбочено разбиране и усвояване на литературата на едната страна в другата и обратно. Така в развитието на двете literaturи от средата и края на 40-те до средата на 70-те години могат да се установяват две основни направления. Едното е свързано с трагичните страници от историята на немския народ през Втората световна война, с преодоляване на миналото и заблудите и с преосмисляне на задачите и целите на настоящето и бъдещето (в литературата на ГДР) и с разкриване на героичната антифашистка борба, с навлизането и утвърждаването на новите отношения между хората в града и на село и с изграждането основите на бъдещето (в литературата на България). Естествено е, че през първите 10—15 години на периода тази тематика преобладаваше. По-късно и в двете literaturи започна да взема превес второто основно направление, в центъра на което стояха съвременни проблеми: самовъзпитание, утвърждаване моралните норми на новото общество, взаимоотношения между индивид и колектив, социалистически патриотизъм и интернационализъм, т. е. проблемите на изграждащото се социалистическо общество. Невъзможно е двете течения да се разграничат рязко — те са развиваха успоредно и представляваха диалектическо единство, защото немислимо е да се разбират настоящето и бъдещето, без да се вникне в миналото. Освен тези общи тенденции на развитие за двете literaturи беше характерно, че те си служеха с еднакви методи: пресъздаваха действителността — минало и настояще — в нейното изменение, преобразуване и развитие.

Искаме да сравним произведенията на двете literaturи, които според нас са ярки примери за типологично сходство между тях, базиращо се на типичната социално-историческа обстановка в съответните страни през определен етап от тяхното историческо развитие. Единият пример е от класическата литература на двата народа — „Буденброкови“ на Томас Ман и „Гераците“ на Елин Пелин. Създадени по едно и също време (1901 и 1911 г.), двете книги трябва да се разглеждат като отражение на специфичните условия и процеси в двете страни, при което установяваме много типологични аналогии. Периодът от време, обхванат в двата романа, е приблизително един и същ — от 30-те години на XIX в. до края на века при „Буденброкови“ и края на миналия и началото на нашия век при „Гераците“. Предмет на повествованието са икономически и социални процеси в Германия и България през съответния период в резултат на тяхното историческо развитие. „Буденброкови“ разкрива процеса на прегрупиране в рамките на господстващата класа и прехода от възходящ капитализъм на свободната конкуренция към монополистическата му фаза. В „Гераците“ намират място

²² Dietmar Endler. Zur Darstellung der Arbeiterklasse in der zeitgenössischen bulgarischen Literatur und einige typologische Vergleiche mit der DDR-Literatur. Probleme der Bulgaristik. Teil I. Karl-Marx-Universität, Leipzig, 1976, S. 105—114.

явленията и процесите в преломната за българското село епоха на преход от старите патриархални отношения към капиталистическо стопанство.

Типичните за всяка страна и съответстващи на историческото ѝ развитие икономическо-социални процеси са пресъздадени чрез живота на четири поколения от стария патрициански род на Томас Буденброк и на три поколения от стария патриархален род на Йордан Герака. Чрез разпадането на двата рода писателите постигат голямо художествено обобщение, в което се състои и идейният замисъл на двете книги. Подзаглавието на „Буденброкови“ е „Упадъкът на едно семейство“, а Елин Пелин пише:

„Моята идея беше да опиша едно семейство, което от добродетелство, от благополучие се разпада поради социални причини, поради морални причини . . .“

В семейството на Буденброкови се загубват аристократично-бюргерската солидност, делови качества и способности и се стига до духовен и душевен упадък, т. е. старата буржоазия не издържа устрема на новосъздаващата се империалистическа буржоазия и загива. Руинирането на патрицианския род е резултат на промените, настъпващи в някогашната хуманно настроена и прогресивна буржоазия: разграничаване на политическия интерес от морала, изолиране от народа, възприемане на антихуманни възгледи. В селския род на Герака се развиват драматичните конфликти на епохата. Духовно-нравствената атмосфера в семейството, чиито членове се обичат, трудят се заедно и спазват народния морал и традиции, постепенно изчезва, установява се господство на капиталистически отношения, с всички последици на морално разложение.

И в двата романа икономическо-социалните процеси са показани не като влияние отвън, а като вътрешно развитие на патрицианския род и на патриархалното село. Но докато у „Буденброкови“ само е зарегистриран моментът на упадък и не са загатнати исторически прогресивни елементи, у „Гераците“ загиването на патриархалния бит и морал е поставено във връзка с обедняването и лумпенизирането на определени селски слоеве и оттам с раждането на работническата класа в града.

Краткият сравнителен анализ на двете творби показва типологично сходство по отношение на художествен замисъл, сюжетна линия, развитие на характери и изграждане на вътрешни качества, което обаче се базира на различни, специфични за всяка страна икономически и социални условия и особености на историческо развитие. Посочените паралели могат да се разглеждат като своеобразна предпоставка за усвояването и разбирането на единия роман в другата страна и обратно. В тази връзка би ни интересувало сравнение на евентуални типологични паралели в две съвременни творби, създадени в България и ГДР при почти еднакви условия на развито социалистическо общество, като, разбира се, се съобразим с конкретните исторически и национални особености. Родственото, общото, сходното ще търсим съгласно с изискванията на М. Храпченко не в отказване от индивидуалното и частното, не в пряко противопоставяне на сюжетни линии, а в техните вътрешни взаимовръзки.²³

Две особено подходящи книги в това отношение са „Нощем с белите коне“ (1975) на Павел Вежинов и „Кипенберг“ (1979) на Дитер Нол. Докато при „Буденброкови“ и „Гераците“ се касаеше за типологично сходство при различни социални условия от миналия век (преход към империалистическа буржоазия и преминаване от патриархално затворено селско стопанство към капиталистическо), в тези две книги са разкрити съвременни социалистически условия в почти еднаква степен на развитие в края на 60-те години. И тук, и там действието се развива в научноизследователски институти, налице са открития и резултати от изследвания от изключителна важност за науката и народното стопанство.

²³ М. Храпченко. За някои основни направления на литературоведческите изследвания. — Литературна мисъл, 1972, кн. 4, с. 17—24.

И двете книги носят много от проблематиката на съвременното общество и разкриват закономерностите на преобразуване на човешката личност в социалистическото общество. Главните герои — научните работници Сашо и д-р Кипенберг — са от новата генерация строители на социализма, израснали само сред социалистическото общество. Тяхното лично развитие протича при подобни условия — социалистическото ежедневие и непосредственото влияние на трудовия колектив. И в двете книги централно място заемат въпросите за индивидуалността и колективността, за диалектиката между тези понятия, за прогреса или застой в развитието на отделната личност. Оттук и основните задачи, които авторите поставят пред младите си герои: самопознание, себеутвърждаване и развитие на лична отговорност. Чрез третираните проблеми двете книги се явяват като своеобразен синтез на различни нравствено-философски проблеми, като особено силно изпъкват моралното възпитание и моралната отговорност на съвременните хора.

Според нас посочените типологични сходства са явни предпоставки за възприемането на едната книга в другата страна и обратно. За това свидетелствуват изявления на литературната критика на ГДР по повод издаването и възприемането на „Нощем с белите коне“ на немски език (1979). Същите предпоставки биха способствували рецепцията и на „Кипенберг“ в България.

Въз основа на така изложеното могат да се обобщят няколко извода както по отношение на принципни положения на литературната рецепция, така и на конкретните факти на усвояването на литературата на ГДР в България. Съвременната епоха и нейните особености налагат сравнителното литературознание да се съобразява със значително повече критерии и аспекти при изследване многообразието от форми на контакти и взаимодействие между отделните литератури, отколкото в недалечно минало. Разширяването на културните връзки между народите и разрастването на мащаба на въздействие на средствата за масова информация създават благоприятни условия за навлизането на една литература в друга страна, но усложняват в значителна степен работата на изследователя, защото вече е трудно да се определи кое влияние е било най-значимо при рецепцията на дадено литературно явление. Поради това е необходимо въздействащата сила на обществената комуникация (и на рецепцията като част от нея) да се разглежда като комплекс от въздействащи фактори, които оказват влияние при различни специфични условия.

Що се отнася до конкретната рецепция на литературата на ГДР в България, редица доказателства говорят за приемственост в усвояването на тази литература още от началото на 20-те години — литературата на немските социалистически писатели — до наши дни. Налице са въздействащи фактори на „същинската рецепция“ — от лични връзки до контакти между литератури, от превод на отделни произведения до истинска „вълна“ във възприемането на даден автор, от обща тематика до типологични аналогии, от кратка информация или дискусия до задълбочени научни изследвания на съответната литература.